

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

КУКУЛЕНКО ЯНА ІВАНІВНА

УДК 378(477)«1985/91»(043.3)

**ВИЩА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР НА
ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ
(1985–1991 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Мельничук Олег Анатолійович,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, завідувач кафедри всесвітньої
історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Падалка Сергій Семенович,
Інститут історії України НАН України, провідний
науковий співробітник відділу новітньої історії і політики;

доктор історичних наук, доцент,
Комарніцький Олександр Борисович,
Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка, доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться «**27**» вересня 2019 р. 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (адреса: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту історії України НАН України (адреса: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий «**23**» **серпня** 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

О.І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Підготовка професійних педагогічних кадрів є важливою складовою системи освіти. У Концепції розвитку педагогічної освіти, затвердженій Наказом міністерства освіти і науки України № 776 від 1 липня 2018 р. наголошується на тому, що підготовка вчителів має відповідати суспільним запитам, враховуючи сучасні світові тенденції та рекомендації міжнародних організацій. Так, умовою входження до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти незалежної Української держави основоположних засад Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum), підписаною 18 вересня 1988 р. в м. Болоньї (Італія).

Слід зауважити, що на сучасному етапі реформування роботи педагогічних вишів є постійним і динамічним процесом, для якого характерні перетворення внутрішньої структури, коригування основних принципів функціонування, методологічного наповнення тощо. Здобутий в ході цих трансформацій досвід є неоціненним матеріалом для забезпечення подальшого вдосконалення системи підготовки педагогічних кадрів і є запорукою для високоякісного розвитку освітньої галузі в цілому.

Не менш цінним є досвід радянської системи вищої педагогічної освіти, який є невід'ємною частиною вітчизняних традицій підготовки педагогічних кадрів.

Останні роки існування Радянського Союзу, а саме від початку запровадження політики перебудови (1985 р.) і до часу розпаду цієї держави (1991 р.), стали зламним періодом в історії розвитку вищої педагогічної освіти України. Внаслідок демократичних перетворень, що охопили усі сфери життєдіяльності радянського суспільства в контексті нового політичного курсу СРСР, педагогічні виші розпочали процес відходу від авторитарних традицій централізованого управління, запроваджуючи внутрішнє самоврядування та студентське самоуправління. Фактично на цей час припадає закладення підвалин для подолання державної монополії на освітню галузь, що, своєю чергою, сприяло урізноманітненню освітніх програм, розширенню спектра навчальної та наукової діяльності. Водночас, послаблення тотальної державної опіки на тлі загальної соціально-економічної кризи країни зумовили появу цілого ряду труднощів, пов'язаних із суттєвим зниженням рівня матеріально-технічного забезпечення вишів і, як наслідок, поступовим падінням престижу вчительської спеціальності. Ці характерні ознаки спостерігаються і в нинішній системі вищої педагогічної освіти вже незалежної Української держави. Саме тому, пошук розумного і ефективного балансу між автономним функціонуванням педагогічних вишів, системою державної підтримки з властивим їй централізованим контролем за діяльністю навчального закладу залишається одним із основних завдань розвитку освітньої галузі.

Дослідження складних трансформаційних процесів, що охопили освітню галузь на завершальному етапі радянської історії, дозволяє виявити прорахунки у прийнятих на той час управлінських рішеннях, часто необґрунтовано продиктованих новою ідеологічною кон'юнктурою, а також використати цей досвід для вироблення необхідних для сьогодення наукових рекомендацій щодо розвитку системи вищих педагогічних закладів. Необхідно наголосити на тому, що

комплексне дослідження функціонування системи вищої педагогічної освіти в Українській РСР в період перебудови наразі здійснюється вперше.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в руслі наукової теми кафедри історії та культури України «Актуальні проблеми дослідження Східного Поділля в контексті української історії» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України.

Об'єктом дослідження є система вищої педагогічної освіти в радянській Україні у середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Предметом вивчення є з'ясування сутнісних особливостей основних сфер життя педагогічних вишів – навчально-виховної, науково-дослідної і громадсько-політичної, їх матеріально-технічної бази, побутового, фінансового становища учасників освітнього процесу в умовах державної політики середини 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Мета дослідження. Враховуючи наукову новизну і практичну значимість теми, спираючись на доробок попередників, широку джерельну базу, авторка поставила за мету комплексно дослідити і схарактеризувати становище педагогічних навчальних закладів в умовах перебудови, визначити їх місце в громадсько-політичному, культурно-освітньому і науковому житті радянської України у середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Реалізація мети конкретизується таким **завданнями**:

- проаналізувати стан розробки проблеми і визначити рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічні надбання, провести джерельний аналіз проблеми та визначити питання, що потребують подальшого дослідження;

- вивчити питання щодо впорядкування мережі педагогічних вишів України і вдосконалення їх структури;

- показати чисельність та динаміку змін, рівень підготовки, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів;

- проаналізувати основні напрямки профорієнтаційної роботи вишів, показати її ефективність через встановлення кількісного і якісного складу вступників;

- охарактеризувати навчальну і методичну роботу вишів, зміст і хід наукових досліджень викладачів і студентів;

- розкрити основні напрямки громадсько-політичної діяльності у вишах, показати роль викладачів і студентів у подоланні наслідків комуністичної ідеології, їх участь у роботі неформальних громадських організацій; окреслити основні напрямки діяльності органів студентського самоврядування;

- висвітлити навчально-матеріальну базу вишів республіки, рівень життя, побут та дозвілля учасників навчального процесу.

Методологія дисертації. Відповідно до мети і завдань роботи використано низку загальнонаукових методів, у тому числі аналіз, синтез, індукція та дедукція, методи аналогії і порівняння, діалектичний. Використовувалися також спеціально-історичні методи дослідження. Серед них – ретроспективний та історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний, періодизації.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1985–1991 рр. Нижньою межею є квітень 1985 р., коли на квітневому пленумі ЦК КПРС було проголошено курс на перебудову радянського суспільства. Верхня межа визначається серпнем 1991 р., коли було проголошено державну незалежність України. У цей період було створено передумови для радикальних перетворень і переходу до системи політичного плюралізму, становлення багатопартійності.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію Української РСР в її тогочасних адміністративних кордонах.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягають у комплексному дослідженні становища педагогічних вишів в умовах горбачовської перебудови, формування викладацького і студентського контингентів, навчальної та науково-дослідної роботи, громадсько-політичного життя, матеріального становища цих закладів у середині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

У дисертації *вперше*:

- здійснено аналіз історіографічного доробку та наявних джерел, розкрито методологічні засади дослідження;

- показано зміни, що сталися у керівництві вишів, виявлено проблеми із забезпечення висококваліфікованими науковими кадрами керівного складу вишів, їхніх факультетів та кафедр, труднощі із якісним підбором кадрів викладачів, вікову проблему кадрів, запровадження принципу виборів на альтернативній основі;

- висвітлено організацію цільового адресного прийому до вишів, проаналізовано якісний склад цільовиків, запровадження системи раннього профвідбору школярів на педагогічні професії; показано різні форми підготовки абітурієнтів, кількісний склад новоспечених першокурсників;

- обґрунтовано впровадження нових форм організації навчального процесу, описано зміни в навчально-методичній і науково-дослідній роботі студентів, схарактеризовано результати екзаменаційних сесій;

- проаналізовано діяльність аспірантури та докторантури, висвітлено становлення наукових шкіл, розширення міжнародного співробітництва;

- простежено зміну акцентів у викладанні суспільствознавчих дисциплін, проведенні політінформацій, підвищення національної самосвідомості, виховання почуття національної гідності молоді, поширення студентського самоврядування, діяльність профспілкових організацій, залучення молоді до різних форм ідеологічної та масової спортивної роботи, естетичного виховання;

- визначено ефективність і раціональність витрачання державних коштів на зміцнення матеріально-технічної бази вишів; досліджено формування бібліотечних фондів, забезпечення студентів житловою площею, стипендіями, харчуванням, організацію процесу оздоровлення та відпочинку студентів тощо.

Уточнено:

- кількісний склад викладацького та студентського колективів;

- обсяг та якість наукового доробку науково-педагогічних працівників.

Отримали подальший розвиток проблеми:

- впорядкування мережі і вдосконалення структури педінститутів;

- зміни правил прийому, навчальних планів і програм, запровадження нових суспільствознавчих курсів; зростання кількості вишів з українською мовою

навчання; поширення нових форм і методів активного навчання; проведення педпрактики студентів;

- виконання науково-дослідних тем, створення лабораторій; проведення наукових конференцій;

- діяльність осередків партійних і комсомольських організацій, політклубів, осередків некомуністичних політичних сил, факультетів громадських професій; організація виборчих процесів, що відбувалися на альтернативній основі;

- забезпечення вишів навчальними площами, робота музеїв тощо.

Практичне значення виконання дисертації полягає в тому, що сформульовані у ній основні положення і висновки можуть бути використані в процесі сучасного реформування галузі вітчизняної освіти. Матеріали дослідження стануть у нагоді при написанні узагальнюючих праць з історії України, соціальної історії, історії вищої освіти, у підготовці та розробці спецкурсів з історії України та історії української культури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднено авторкою на III міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові інновації» (м. Київ, 16–17 лютого 2019 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Архівістика: теорія, методика, практика» (м. Кам'янець-Подільський, 11–12 квітня 2019 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки» (м. Старбільськ, 19 квітня 2019 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції «Книги і бібліотеки в глобальному світі» (м. Кам'янець-Подільський, 15–16 травня, 2019 р.), XIV всеукраїнській науковій конференції «Проблеми регіональної історії» (м. Херсон, 24 травня 2019 р.), XVIII всеукраїнській науково-практичній конференції «Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 29–31 травня 2019 р.), регіональній науково-практичній конференції «Історія України в регіональному та глобальному вимірах» (м. Маріуполь, 20 лютого 2019 р.), науково-практичній конференції молодих вчених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (м. Вінниця, 16–17 квітня 2019 р.), круглому столі «Товариство «Просвіта»: історія та сучасність (до 150-річчя утворення «Просвіти» (м. Кам'янець-Подільський, 27 листопада 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною, завершеною науковою працею. Усі результати та положення, що виносяться на захист і складають наукову новизну роботи, отримані здобувачем особисто.

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження викладено у 16 наукових статтях, з яких 5 – опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ДАК МОН України, інші – в іноземних виданнях, а також у вітчизняних, що включені до міжнародних наукометричних баз.

Структура дисертації визначається змістом проблеми, поставленою метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів, 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (62 сторінки, 753 позиції), додатків. Обсяг основного тексту становить 205 сторінок, загальний – 298.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні рамки й територіальні межі, методи дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення дисертації, відображено апробацію отриманих результатів, кількість публікацій і структуру дослідження.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»**, що складається з трьох підрозділів, проаналізовано наукову літературу та охарактеризовано джерела і методологічну основу роботи.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія теми»** здійснено аналіз наукових напрацювань попередників із досліджуваної проблематики. Опрацьований масив літератури розподілено на три групи: 1) праці радянських вчених; 2) дослідження науковців незалежної Української держави; 3) доробок зарубіжних дослідників.

Тема, що висвітлюється, лише фрагментарно вивчалася радянськими вченими. Це пояснюється насамперед тим, що період перебудови був завершальним в історії радянської доби і тривав лише 6 років. Серед тогочасних праць слід виокремити доробок останнього міністра народної освіти УРСР І.А. Зязюна. У своїх розвідках автор висвітлив проблеми кадрової підготовки вчителів, охарактеризував соціальний статус педагога та ін. Начальник управління педагогічних навчальних закладів Міністерства народної освіти (далі – МНО) УРСР К.К. Потапенко студіював методи оновлення педагогічної освіти в Україні. Цей автор значну увагу приділив аналізу тодішніх навчальних планів для педінститутів, питанням підготовки і перепідготовки викладацького складу тощо. В роботах К.К. Потапенко наведено чимало фактичного матеріалу, що виразно виділяє їх з-поміж інших подібних публікацій. П.М. Щербань досліджував досвід роботи вишів у напрямі використання активних методів підготовки майбутніх вчителів. Цікавим доробком є навчально-методичний посібник Л.В. Кондрашової, присвячений аналізу основних напрямів позааудиторної роботи у педінститутах республіки як важливого засобу виховання морально-психологічної готовності студентів до педагогічної діяльності. Значний науковий інтерес становлять праці В.З. Смаля, І.І. Шкурка В.В. Герчикової, Г.А. Лахтіна, В.В. Струбицького, О.В. Бондара, В.Я. Серобаби.

Відтак, у другій половині 1980-х рр. – на початку 1990-х рр. була опублікована певна кількість розвідок, які, незважаючи на свою надмірну заідеологізованість, містили цінний, з точки зору даного дисертаційного дослідження, різноплановий матеріал, опрацювання якого дозволило, хоча і частково, з'ясувати специфіку та динаміку розвитку навчальної та науково-дослідної роботи педінститутів радянської України.

Найбільшою історіографічною групою стали дослідження істориків вже незалежної Української держави. В процесі осмислення соціально-економічних, суспільно-політичних і культурно-духовних процесів періоду горбачовської перебудови неабияк прислужилися праці загального характеру, зокрема О.Д. Бойка та В.М. Литвина, С.В. Кульчицького, В.К. Барана і В.М. Даниленка, Ю.М. Алексєєва, А.Г. Слюсаренка тощо.

Неабиякий науковий інтерес становить монографія Г.Г. Січкаренко, в якій висвітлено процес трансформації вищої освіти в Україні періоду перебудови,

проблеми її реформування, проаналізовано досвід роботи як центральних органів управління вищою освітою, так і самих вишів, простежено еволюцію соціального становища студентів і науково-педагогічних кадрів. У 2002 р. вийшла з друку монографія Г.С. Черевичного, де комплексно схарактеризовано стан вищої освіти України у другій половині 1980-х рр. Опрацювання цієї роботи дозволило внести певні корективи в уявлення про стан кадрового потенціалу вишів республіки, їхнього матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Крім цього, вдалося проаналізувати низку питань, пов'язаних з новаціями у методичному забезпеченні навчального процесу, розвитком організаційних форм підготовки кадрів вищої освіти, удосконаленням навчального процесу тощо.

Не можна обійти увагою й наукові розвідки, присвячені окремим аспектам діяльності вишів, а також питанням тією чи іншою мірою дотичним до цієї теми. Зокрема, детальну картину ходу резонансних історичних подій, що відбулися 1990 р. в м. Києві, зокрема загальноукраїнського студентського страйку (березень), а також студентського голодування (2–17 жовтня) висвітлено у спільній роботі (хроніці) І. Островського та С. Черненка. Слід виокремити ґрунтовну працю (докторську дисертацію) К.Г. Трибулькевич, в якій узагальнено й систематизовано досвід організації студентського самоврядування. В.В. Шаповал вивчала форми, напрями і специфіку молодіжного руху в республіці другої половини 1980-х рр. Ю.В. Парог досліджував державну політику у галузі вузівської освіти у 1980-х – на поч. 1990-х рр.

Останніми роками побачили світ декілька монографічних досліджень, присвячених окремим питанням розвитку вищої педагогічної освіти Української РСР. Так, в процесі з'ясування стартових умов функціонування педагогічних вишів періоду перебудови прислужилася праця В.К. Майбороди, в якій здійснено глибокий структурно-функціональний аналіз системи вищої педагогічної освіти України в середині 1980-х рр. І.П. Ящук, своєю чергою, проаналізувала в історичній ретроспективі розвиток системи виховання студентів. В.Ф. Черкасов схарактеризував експерименти, які запроваджувалися з метою підвищення престижу професії педагога, висвітлив питання методичної допомоги вчителям загальноосвітніх шкіл тощо.

Науковий інтерес становлять дисертаційні дослідження О.В. Чередник та М.В. Донченко. У першій роботі докладно проаналізовано низку проблем організації навчально-пізнавальної діяльності студентства у другій половині ХХ ст., в іншій – простудійована така важлива складова професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя як позааудиторна робота.

Значний масив напрацювань становлять нариси історії діяльності вітчизняних педінститутів, зокрема Луцького (праці за авторством Б.Й. Заброварного, В.О. Кудя, О.Г. Михайлюка), Київського (П.П. Хропко і О.Г. Лозовицький, П.В. Дмитренко і О.Л. Макаренко, В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова), Кам'янець-Подільського (А.Г. Філінюк, О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький, М.В. Моштак, М.В. Лазарович, І.В. Рибак, В.С. Прокопчук), Мелітопольського (С.В. Воловник та М.В. Крилов), Херсонського (Ю.І. Беляєв та ін.), Ворошиловградського (А.О. Климов і В.С. Курило), Ніжинського (Г.В. Самойленко і О.Г. Самойленко), Сумського (Л.В. Коржа) та ін.

Впродовж 2009–2013 рр. Національна академія педагогічних наук України видала серію книг, присвячених функціонуванню системи вищої педагогічної освіти в різних областях України (за виключенням Волинської і Миколаївської). Однак, у цих працях період перебудови представлений побіжно.

Наступну групу становлять праці зарубіжних дослідників. У цьому контексті слід виокремити роботу А. Камінського «На перехідному етапі» (Мюнхен, 1990), яка висвітлює діяльність Студентського Братства Львівщини (СБЛ), Української студентської спілки (УСС), Спілки української молоді (СУМ) та ін. Політичний, соціально-економічний та культурно-освітній розвиток радянського суспільства в історичній ретроспективі досліджували німецький історик Андреас Каппелер і американський – Мартіна Маля.

Таким чином, тема діяльності педагогічних закладів вищої освіти України періоду перебудови знайшла своє відображення у працях як українських, так і зарубіжних науковців. Чимало робіт, присвячених дослідженню цієї проблематики було опубліковано і за радянської доби. Однак, незважаючи на досить потужний історіографічний доробок, комплексне вивчення зазначеної теми іще не проводилось.

У **підрозділі 1.2 «Характеристика використаних джерел»** опрацьовано неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документи і матеріали, нормативно-правові акти, періодичні видання, що стосуються теми роботи.

Використані в роботі джерела, залежно від їхнього походження, змісту і значущості інформації, умовно поділено на три групи: 1) законодавчі і нормативно-правові акти, що стосувалися освітньої галузі (матеріали КП СРСР та КПУ, Верховної Ради СРСР та УРСР, Ради міністрів СРСР та УРСР, Міністерства народної освіти УРСР; 2) матеріали діловодства навчальних закладів; 3) періодичні видання. Джерела першої групи зберігаються у ЦДАВО України (накази міністра народної освіти щодо регулювання навчальної та науково-дослідної роботи; документи засідань колегії МНО УРСР; аналітичні матеріали, адресовані ЦК Компартії України, Верховній Раді України, Раді Міністрів УРСР та іншим державним органам, які опікувалися питаннями освіти). Науковий інтерес становлять документи, що зберігаються у ЦДАГО України (фонд Ф. 1). Документи партії та уряду, які регулювали освітній процес, вміщено у матеріалах XXVII і XXVIII з'їздів КПРС, зокрема у третьому томі «Зводу законів Української РСР».

Наступну групу джерел складають матеріали діловодства навчальних закладів, які зберігаються переважно в обласних державних і відомчих архівах педагогічних вишів. Так були ґрунтовно опрацьовані джерела, почерпнуті у фонді Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (р. 302) Державного архіву Хмельницької області, фонду Вінницького педінституту (р. 5050) Державного архіву Вінницької області та ін. Тут представлені накази щодо регулювання діяльності вишу, протоколи засідань Вченої Ради інституту, загальних зборів колективу, програми, навчальні плани, матеріали перевірки виконання планових робіт, звіти інституту, статистичні дані тощо. Окрім цього вивчено документи, що зберігаються у відомчих архівах Київського, Тернопільського, Полтавського, Харківського та інших педуніверситетів, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка тощо. Важливими для виконання даної роботи стали зведені

статистичні звіти вишів, що відображають кількісні показники щорічних випусків спеціалістів, їхній віковий склад, результати прийому до вишів тощо.

У ході наукового пошуку було залучено документи і матеріали, вміщені у наступних виданнях: «Чорнобильська трагедія», «Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст.», «Три дні вересня вісімдесят дев'ятого», «Бердянський (Осипенківський) державний педагогічний інститут (1953–1991 роки)». Важливими джерелами для вивчення теми стали щорічні статистичні збірники «Народне господарство Української РСР». До джерел відносимо довідкове видання О. М. Завальнюка і О. Б. Комарніцького «До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка».

Важливу групу джерел становлять періодичні видання, в яких описані тогочасні події і процеси, що відбувалися в системі вищої педагогічної освіти: журнал «Радянська школа», газета «Радянська освіта», газети педінститутів «Педагог» (Луцький педінститут), «Педагогічна рада» (Рівненський педінститут), «Педагогічні кадри» (Київський педінститут), «Радянський педагог» (Дрогобицький та Івано-Франківський педінститути), «Радянський студент» (Кам'янець-Подільський і Кіровоградський педінститути), «Студентський вісник» (Тернопільський педінститут).

Отже, у ході наукового пошуку було виявлено широку, інформаційно насичену джерельну базу, опрацювання якої забезпечило комплексне дослідження теми роботи.

У підрозділі 1.3 «*Методологічні засади дослідження*» обрано та застосовано принципи наукового пошуку та методологічний інструментарій, необхідні для опрацювання теми.

Методологічними засадами дисертаційної роботи стали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності, системності тощо. Реалізуючи принцип історизму враховувалися конкретні умови появи джерел, які були використані в процесі студіювання проблематики дисертації. Цей принцип застосовувався і у ході вивчення змін, що відбулися у життєдіяльності педагогічних вишів другої половини 1980-х – на початку 1990-х рр.

Принцип об'єктивності дозволив врахувати суспільно-політичні, культурні та інші чинники, які безпосереднім чином впливали на життєдіяльність закладів вищої освіти, що сприяло забезпеченню наукової незаангажованості дослідження. Тісно пов'язаний з принципом об'єктивності, принцип всебічності і цілісності спонукав до комплексного вивчення усіх без виключення виявлених документів і матеріалів. Окрім цього, зазначений принцип застосовувався і в ході аналізу широкого спектру факторів (об'єктивних і суб'єктивних), що мали вплив на розвиток вищої педагогічної освіти в досліджуваній період. Принцип системності дозволив класифікувати виявлені джерела, структурувати історіографічний доробок попередників.

У процесі роботи було застосовано низку загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція та дедукція) та спеціально-наукових методів історичного пізнання. Завдяки ретроспективному та історико-генетичному методам встановлювалася хроніка подій, висвітлювалися усі зміни та процеси, що відбувалися в життєдіяльності педагогічних вишів. Історико-порівняльний метод дав можливість з'ясувати зміни у державній політиці щодо організації навчальної та науково-дослідної роботи цих закладів, їхнього матеріально-технічного забезпечення. Дослідженню теми послугували також історико-типологічний, проблемно-хронологічний і структурно-

функціональний методи. Метод періодизації забезпечив можливість систематизувати історичний процес в межах вузьких хронологічних відтинків, які мали свої особливості. Зокрема, виокремлено такі періоди: 1) середина 1980-х рр. – початок демократичних перетворень в системі вищої педагогічної освіти УРСР, пов'язаних із проголошенням 1985 р. на Квітневому пленумі ЦК КПРС нового політичного курсу СРСР – перебудови; 2) кінець 1980-х – початок 1990-х рр. – відновлення національно-культурного життя, перехід до нових, національно орієнтованих планів підготовки, зміни у системі формування студентського контингенту, погіршення матеріального становища учасників освітнього процесу.

Загалом, комплексне використання основоположних принципів наукових досліджень, загальнонаукових та спеціально-наукових методів дало можливість оптимально використати архівні джерела, опубліковані документи та історіографічний доробок попередників, системно і неупереджено проаналізувати державну політику в освітянській галузі, висвітлити проблемні питання навчально-виховної, науково-дослідної роботи педагогічних вишів, вивчити їхню матеріально-технічну базу, а також побутове і фінансове становище учасників освітнього процесу в період перебудови.

У другому розділі **«Впорядковування мережі і вдосконалення структури вишів. Характеристика викладацького і студентського складу»** висвітлено коло питань, пов'язаних із життєдіяльністю педагогічних вишів України, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти УРСР.

Після того, як у 1985 р. Запорізький державний педінститут інститут було реорганізовано у класичний університет, кількість педвишів дорівнювала цифрі 29 і впродовж усього досліджуваного періоду не змінювалася.

Встановлено, що в період перебудови актуалізувалося питання щодо укрупнення вишів. Зокрема, у 1986 р. Київському державному педагогічному інституту імені Горького (з 1991 р. – імені М.П. Драгоманова, з 1997 р. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова) вдалося відкрити свою Переяслав-Хмельницьку філію у складі трьох факультетів, яка за своїм кадровим складом і матеріально-технічною базою не поступалася іншим педвишам. Разом із цим намітилася тенденція до перейменування педвишів, надання їм імен визначних українських діячів науки і культури. Часу від часу також поставало питання щодо зміни статусу (інституту на університет) окремих педвишів. Однак, тоді ці ініціативи не були реалізовані.

У зв'язку із запровадженням нових спеціальностей створювалися нові кафедри, а, відтак, і нові факультети. Визначено, що поступово кількісно збільшився викладацький склад цих освітніх закладів (з 7513 осіб у 1985 р. до 10536 у 1990 р.). Водночас відсоток викладачів із науковими ступенями зменшився (з 42,8% до 37,8%). Постало питання омолодження викладацького складу педвишів, оскільки станом на 1989 р. близько 12% викладачів досягло пенсійного віку.

Безсумнівним позитивним зрушенням стало запровадження конкурсного обрання і переобрання професорсько-викладацьких кадрів, унаслідок чого підвищилися вимоги до педагогічної та наукової кваліфікації, враховувався реальний внесок претендентів у справу підготовки і виховання спеціалістів. Проте, слід констатувати, що у більшості закладів ця практика не застосовувалася. В

окремих педвишах при звільненні чи прийнятті на роботу спеціалістів припускалися грубих порушень трудового законодавства. Викладачів зобов'язували періодично підвищувати свій кваліфікаційний рівень. Лише незначна частина викладацького складу мала можливість стажуватися за кордоном.

Поступово зростав і кількісний склад студентів, насамперед, завдячуючи якісній профорієнтаційній роботі, вдосконаленню методики цільового прийому молоді на навчання. Було запроваджено систему раннього профвідбору школярів до вступу в педвиші. Поширеними засобами профорієнтаційної роботи стали: підготовчі відділення, факультети майбутнього вчителя, стаціонарні і заочні підготовчі курси, які функціонували на базі педвишів; відрядження викладачів і лаборантів у регіони з метою популяризації професії вчителя, організація спеціалізованих педагогічних класів у школах тощо.

В досліджуваній період, з кожним роком зменшувалася кількість абітурієнтів, які вступали до педвишів відразу після закінчення школи і, натомість, зростала чисельність тих вступників, які вже отримали середню спеціальну освіту. Крім того, чітко простежувалася тенденція до збільшення кількості абітурієнтів, які на момент вступу вже мали певний виробничий досвід. Найбільша кількість студентів навчалася у Київському, Ворошиловградському (нині Луганський національний університет імені Тараса Шевченка) і Вінницькому педінститутах. У педінститутах республіки чітко простежувалася тенденція фемінізації студентських рядів. Водночас, до кінця десятиліття кількість жінок суттєво зменшилася, хоча і тоді продовжувала домінувати.

У третьому розділі **«Навчальна та науково-дослідна робота в закладах вищої освіти»** висвітлено питання організації навчального процесу і методичної роботи у педагогічних вишах, участі викладацького складу і студентів у науково-дослідній роботі.

У підрозділі **3.1. «Організація та особливості процесу навчання у системі вищої педагогічної освіти»** визначено, що чи не найбільш важливим фактором вдосконалення системи підготовки учителів стало запровадження нових національно орієнтованих навчальних планів, згідно з якими більше уваги приділялося вивченню історії, літератури та мистецтва рідного краю, значно збільшилася кількість годин на вивчення української мови. Стосовно останнього твердження, слід зауважити, що після прийняття 1989 р. Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» почала збільшуватися кількість шкіл з українською мовою навчання, що, своєю чергою, зумовило попит на відповідних фахівців – вчителів української мови. Необхідно зауважити, що у самих педвишах викладацькі колективи не поспішали переходити до читання лекцій українською мовою, особливо у східних регіонах республіки.

До запроваджених новацій слід віднести і надання права студентським колективам педвишів вносити пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу, поширення нових форм і методів активного навчання, запровадження практики проведення анкетування «Викладач очима студентів», комп'ютеризація навчального процесу. Слід констатувати, що все більше уваги приділялося вивченню іноземних мов, англійської насамперед. Почали освоюватися нові форми організації навчального процесу (модульна система навчання і контролю, безсесійне навчання і плаваюча сесія, проведення лабораторно-практичних занять на базі шкіл-лабораторій), спецкурси, спецсемінари,

практикуми і факультативи та ін. Значну роль у професійній підготовці педагогічних кадрів відігравали різноманітні практики (навчально-виховні, фахові, літні).

Значна увага приділялася навчально-методичній роботі, яка полягала у підвищенні педагогічної майстерності молодих викладачів, організації методичних кабінетів, забезпеченні більш тісного зв'язку з сучасною школою, поширенні нових форм і методів активного навчання тощо. Суттєвим недоліком тодішніх навчальних планів стало недостатнє приділення уваги методикам вивчення саме профільних дисциплін, що негативно впливало на якість професійної підготовки фахівців. Показовим фактом стало суттєве зниження рівня успішності студентів, особливо заочної форми навчання. Це пояснювалося запровадженням вільного відвідування лекцій. Почастішали випадки, коли самі ж викладачі, які читали лекції студентам-заочникам отримували стягнення за порушення трудової дисципліни. На той час абсолютна більшість випускників отримували розподіл.

У підрозділі 3.2 «Участь викладачів та студентів у науково-дослідній роботі. Міжнародні зв'язки вишів» схарактеризовано форми і види науково-дослідної роботи студентських та викладацьких колективів педагогічних вишів, напрями міжнародної діяльності цих освітніх закладів тощо.

В середині 1980-х рр. намітилася тенденція до збільшення кількості представників професорсько-викладацького складу, які займалися НДР. Викладачі долучалися до виконання комплексних науково-дослідних тем, загальносоюзних і республіканських наукових та науково-технічних програм, держбюджетних госпдоговірних тем, насамперед у галузі педагогічної психології. Існував постійний зв'язок з академічними науковими інституціями, створювалися спільні науково-дослідні лабораторії. Викладачі брали участь у міжнародних, всесоюзних і республіканських науково-практичних конференціях.

До наукової роботи залучалася обдарована студентська молодь, яка об'єднувалася у наукові гуртки, «проблемні» групи, студентські технологічні та проектно-конструкторські бюро та ін. Студенти також долучалися до наукової розробки держбюджетних і госпдоговірних тем. Щорічно проводилися студентські науково-практичні конференції, конкурси на кращу студентську наукову роботу, виставки науково-технічної творчості студентів, предметні олімпіади.

Наприкінці 1980-х рр. скрутне матеріальне становище педвишів позначилося на результативності наукової роботи викладачів, знизивши кількість їхнього наукового доробку. Зокрема, в середньому, на одного викладача припадало менше однієї наукової публікації на рік. Педагогічні виші, орієнтуючись на ринкові відносини, змушені були шукати нові джерела фінансування. З огляду на це створювалися організації на комерційній основі: науково-технічні кооперативи, малі підприємства і госпрозрахункові консультаційні пункти, використовувалися нові форми патентно-ліцензійної роботи. Значний відсоток викладачів не мав можливостей підвищувати свій науковий рівень, брати участь у науково-дослідній роботі. На межі 1980-х – 1990-х рр. захистилося обмаль кандидатських і докторських дисертацій. 1/5 викладачів, які мали значний стаж науково-педагогічної роботи, не захистили кандидатські дисертації. Склалися такі ситуації, коли у резерві не знаходилося відповідних претендентів для вступу до очної аспірантури.

В досліджуваній період розширилося міжнародне співробітництво педвишів. Почастішали відрядження спеціалістів за кордон з метою стажування, обміну досвідом, викладацької роботи, проведення наукових досліджень, у якості перекладачів іноземних мов тощо. Ця динаміка стосується і прийому зарубіжних делегацій і спеціалістів, які прибували в українські педвиші з аналогічними цілями. Збільшилася кількість учасників студентських обмінів для проходження виробничої практики. Перебування як українських студентів закордоном, так і іноземних студентів в Україні пильно контролювалося радянськими органами держбезпеки.

У **четвертому розділі «Суспільно-політичні фактори розвитку вишів та їхнє матеріальне становище»** висвітлено напрями громадсько-політичної діяльності студентських і викладацьких колективів педвишів впродовж означеного хронологічного періоду. Зокрема, висвітлено участь викладачів і студентів в роботі недержавних громадських організацій, окреслено основні напрямки діяльності органів студентського самоврядування, вивчено матеріально-технічне становище педвишів тощо.

У **підрозділі 4.1 «Ідейно-політична і культурно-масова робота у вишах регіону»** висвітлено участь викладачів та студентів педвишів у створенні та діяльності альтернативних комуністичній ідеології громадсько-політичних організацій національно-демократичного спрямування.

Слід зауважити, що демократичні перетворення, які охопили суспільне життя країни з початком перебудови, знайшли відголос у педагогічних та студентських колективах педвишів. Незважаючи на притаманний цим освітнім закладам консерватизм у ставленні до пануючої ідеології, у педінститутах почали створюватися осередки некомуністичних політичних організацій. Частина викладачів полишила ряди Компартії і підтримала платформу Народного Руху України, а студенти започаткували діяльність осередків Української студентської спілки, Студентського Братства Львівщини, Спілки Незалежної Української Молоді (з 1991 р. – Спілка Української Молоді), які ставили за мету об'єднання молоді навколо ідеї здобуття незалежності України, виступали за узаконення національної української символіки, викладання навчальних дисциплін у вишах українською мовою тощо. Учасники цих організацій на початку 1990-х рр. провели в Києві низку акцій протесту, ідеї яких були підхоплені студентською молоддю у регіонах республіки.

Наприкінці 1980-х рр. у лоні педвишів розпочали свою роботу політичні та дискусійні клуби. Як вже зазначалося, було запроваджено вибори на альтернативній основі керівного та викладацького складу вишів. Реального демократичного змісту набуло студентське самоврядування, національним і політичним колоритом наповнилися культурно-масові заходи студентських творчих колективів.

Слід констатувати, що прояви національної свідомості значною мірою, особливо у східних регіонах України, гальмувалися компартійними і комсомольськими осередками вишів. З цією метою проводилися політінформації, агітаційні лекції, бесіди, диспути. В окремих випадках застосовувались репресивні заходи (догани, заниження оцінок, виключення із вишу та ін.) до опонентів комуністичної ідеології.

У **підрозділі 4.2 «Матеріально-технічна база, побутове і матеріальне становище трудового і студентського колективів вишів»** йдеться про динаміку

змін, які відбулися впродовж досліджуваного періоду в матеріально-технічному забезпеченні педвишів.

У період перебудови певною мірою зміцнилася матеріально-технічна база педагогічних інститутів. Водночас, бюджети цих закладів залишалися досить обмеженими, кошти спрямовувалися переважно на зарплати викладачам і стипендії студентам. Крім того, спостерігалось нераціональне використання коштів окремими педінститутами.

З причини збільшення кількості студентів виникла потреба розширення навчальних площ. Головним джерелом для вирішення цього питання залишалися державні асигнування, які, на місцях, часто освоювалися несвоєчасно. Особливо гостро постало питання забезпечення викладачів житлом, а студентів гуртожитками. Гуртожитки отримали більше повноважень в процесі внутрішнього самоуправління. Однак, в зазначений період умови проживання в гуртожитках загалом не зазнали суттєвих змін як в бік покращення, так і погіршення. Власне, це стосується і системи організації харчування, оздоровлення і відпочинку студентів. Успішні студенти забезпечувалися державними стипендіями, розмір яких не забезпечував належного прожиткового мінімуму.

В досліджуваний період було проведено значний обсяг робіт щодо поповнення бібліотечних фондів педвишів.

У **висновках** узагальнено основні положення дисертаційної роботи, викладено результати дослідження тощо.

Наявні наукові доробки радянських, українських і зарубіжних вчених розкривають лише окремі аспекти досліджуваної проблематики, яка розглядалася ними в контексті аналізу загальних тенденцій розвитку системи вищої освіти в цілому. Спеціальних комплексних досліджень, присвячених детальному аналізу особливостей навчальної, наукової та громадсько-політичної діяльності в педагогічних вишах впродовж означеного періоду проведено не було.

Основу джерельної бази дисертації складають документи, що зберігаються у ЦДАВО України, зокрема у фонді Міністерства народної освіти УРСР, а також відомчі архіви педагогічних інститутів, тематичні збірники документів тощо. Крім того у роботі широко використано матеріали тогочасних періодичних видань, таких як журнал «Радянська школа», газета «Радянська освіта», низки друкованих видань педінститутів.

Застосована в дисертації методологія та принципи наукових досліджень дозволили всебічно висвітлити проблемні питання, пов'язані із життєдіяльністю педвишів періоду перебудови.

В період з другої половини 1980-х рр. і до 1991 р. система вищої педагогічної освіти зазнала певних трансформацій, обумовлених насамперед проголошенням нового політичного курсу СРСР, який закріпився в історії під назвою перебудова. Окрім цього, на перетворення цієї системи деякою мірою вплинула і запроваджена 1984 р. реформа шкільної освіти, закріплена Постановою Верховної Ради СРСР «Про основні напрями загальноосвітньої і професійної школи» від 12 квітня зазначеного року, хоча більшість сучасних українських дослідників вважають, що реформа себе не виправдала.

Встановлено, що впродовж досліджуваного періоду набуло актуальності питання укрупнення педвишів, яке, в окремих випадках, успішно реалізовувалося, але цей процес не став масовим. Намітилася тенденція до перейменування цих освітніх закладів, надання їм імен визначних українських діячів науки і культури.

Неодноразово поставало питання щодо зміни статусу (інституту на університет) окремих педвишів. Однак, на той час ці ініціативи не були реалізовані.

Мало місце запровадження нових національно орієнтованих планів системи підготовки майбутніх педагогів, згідно з якими більше уваги приділялося вивченню історії, культури та національних традицій. Після прийняття 1989 р. Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» в навчальних планах збільшилася кількість годин на вивчення української мови, що, своєю чергою, зумовило попит на відповідних фахівців – вчителів української мови. Кількість шкіл з українською мовою навчання також зростала від року до року. Слід констатувати, що у самих педвишах, особливо у східних регіонах республіки, викладацькі колективи не виявляли зацікавленості переходити до читання лекцій українською мовою.

У деяких педінститутах республіки почали створюватися осередки некомуністичних політичних організацій. Зокрема, було започатковано діяльність осередків Народного Руху України за перебудову, Української студентської спілки, Студентського Братства Львівщини, Спілки Незалежної Української Молоді (з 1991 р. – Спілка Української Молоді), які ставили за мету об'єднання молоді навколо ідеї здобуття незалежності України, виступали за узаконення національної української символіки, викладання навчальних дисциплін у вишах українською мовою. Значний внесок у справу популяризації української мови проводили осередки Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ), серед членів якого було чимало викладачів і студентів педвишів.

Змін зазнала система виховної роботи, якою опікувалися партійні та комсомольські осередки, що насамперед обумовлювалося зниженням інтересу молоді до комуністичної ідеології. Визначено, що членами партії були 50–60% викладачів педінститутів, а до комсомольських лав належали практично усі студенти. Під час проведення політінформацій, поточних засідань партійних та комсомольських осередків мали місце гострі дискусії щодо реформаторського курсу країни, допускалась критика діяльності Комуністичної партії та ін. З'явилися незалежні від партійних структур дискусійні політичні клуби з яскраво вираженою національно-демократичною орієнтацією.

Демократизація життєдіяльності педвишів, виражалася зокрема в запровадженні звітності та атестації ректорів, які проводилися на розширених засіданнях вчених рад, до складу яких входили і студенти. Введено систему виборів на альтернативній основі посад деканів факультетів, завідувачів кафедр та ін.

Реального впливу та дієвого наповнення набуло студентське самоврядування, ланками реалізації якого виступали академічні групи, студентські деканати, ради СНТ, штаби трудових справ, ради любительських об'єднань, клуби за інтересами тощо. Крім того, студенти отримали допуск до участі у засіданнях рад інститутів і факультетів.

Одним із важливих напрямів діяльності педвишів стала науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів. У досліджуваний період педвиші активно долучалися до розробки комплексних науково-дослідних тем насамперед у галузі педагогічної психології і тому тримали постійний зв'язок з академічними науковими установами, створювалися спільні науково-дослідні лабораторії.

Вивчення досвіду роботи педагогічних інститутів на українських теренах в період перебудови дозволяє встановити і осмислити усі негативні і позитивні явища,

які мали місце в розвитку тогочасної системи вищої педагогічної освіти. Фактологічний матеріал, теоретичні обґрунтування, узагальнення і висновки, що містяться у дисертації, можуть бути корисними для вдосконалення існуючої на сьогодні концепції вищої педагогічної освіти незалежної Української держави, механізмів її реалізації тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Кукуленко Я.І. Матеріальне становище педагогічних вишів УРСР у роки перебудови. *Інтелекція і влада*. Серія: Історія: зб. наук. пр. Одеса: Екологія, 2019. Вип. 39.
2. Кукуленко Я.І. Навчальна робота Вінницького педінституту у перебудовний період. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія: зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. Вип. 27. С. 75–81.
3. Кукуленко Я.І. Навчальна робота Тернопільського педінституту в роки перебудови // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 1. С. 174-181.
4. Кукуленко Я.І. Педагогічні виші і демократизація суспільно-політичного життя в УРСР у роки перебудови. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 140 (№1). Ч. 1. Історичні науки. С. 52-58.
5. Кукуленко Я.І. Педагогічні інститути Сумщини у роки перебудови (друга половина 80-х рр. – початок 90-х рр. XX ст.). *Сіверщина в історії України*: зб. наук. пр. / [редкол.: І. В. Мошик (гол.) та ін.]. Глухів, Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2019. Вип. 12. С. 363-366.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кукуленко Я.І. Організація агітаційно-профорієнтаційної роботи у педагогічних вишах УРСР у перебудовний період // *Zbior artykułow naukowych recenzowanych. «Wspolczesna nauka. Nowe perspektywy»*. (27.02.2019 – 28.02.2019). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2019. С. 45-50.
7. Кукуленко Я.І. Ворошиловградський педінститут у роки перебудови: формування складу викладачів і студентів, навчальна, науково-дослідна та громадсько-політична діяльність. *Луганищина: краєзнавчі розвідки*: матеріали всеукраїн. наук.-практ. конф., м. Старобільськ, 19 квітня 2019 р. Старобільськ, 2019.
8. Кукуленко Я.І. Діяльність Слов'янського педінституту у роки перебудови (друга половина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.). *Історія України в регіональному та глобальному вимірах*: матер. регіон. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 20 лютого 2019 р. Маріуполь, 2019. С. 44-49.
9. Кукуленко Я.І. До питання про забезпечення педагогічних вишів республіки навчальними площами у період перебудови. *Сучасні наукові інновації*: матер. III міжн. наук.-практ. конф., м. Київ, 16-17 лютого 2019. Київ: Міжн. центр наук. дослідж., 2019. Ч. 1. С. 20–21.

10. Кукуленко Я.І. Журнал «Радянська школа» про навчальну діяльність педінститутів УРСР у період перебудови. *Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень*: матер. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів. м. Вінниця, 16–17 квітня 2019 р. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2019. С. 140–143.

11. Кукуленко Я.І. Педагогічні інститути радянської України і рух за надання українській мові статусу державної наприкінці 80-х рр. ХХ ст. *Товариство «Просвіта»: історія та сучасність (до 150-річчя утворення «Просвіти»)*: зб. матер. круглого столу / [редкол.: В. Дубінський (гол.), О. Комарніцький (заст. гол.), В. Полятинчук, І. Боровець]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. С. 35–41.

12. Кукуленко Я.І. Педагогічні інститути УРСР у перебудовний період: основні характеристики викладацького та студентського складу (1985–1991). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівс. зб. наук. пр. молодих вчених* Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка / [ред.-упоряд.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: вид. дім «Гельветика», 2018. Вип. 22. Т. 1. С. 16–21.

13. Кукуленко Я.І. Херсонський педінститут у роки перебудови: формування викладацького і студентського складу, навчальна діяльність. *Проблеми регіональної історії*: матер. XIV всеукраїн. наук. конф. м. Херсон, 24 травня 2019 р. Херсон, 2019.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Кукуленко Я.І. Матеріально-технічна база, матеріальне становище трудового і студентського колективів вишів Кам'янця-Подільського у період перебудови. *Краєзнавець Хмельниччини*: наук.-краєзнавч. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов (голова), С.А. Копилов (відп. ред.), В.С. Прокопчук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Вип. 12.

15. Кукуленко Я.І. Участь викладачів та студентів Вінницького педінституту в науково-дослідній роботі у перебудовний період. *Monografia rok konferencyj na*. Warszawa, 2019. С. 45–50. V. 01.

16. Кукуленко Я.І. Участь викладачів та студентів Кам'янець-Подільського державного педінституту у науково-дослідній роботі на завершальному етапі радянської доби (1985–1991 рр.). *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов (гол.), Ю.І. Блажєвич (співгол.), С.М. Єсюнін та ін.]. Хмельницький: Стрихар А.М., 2018. Вип. 18. С. 141–147.

АНОТАЦІЯ

Кукуленко Я.І. Вища педагогічна освіта в Українській РСР на завершальному етапі радянської доби (1985–1991 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2019.

У дисертації комплексно і всебічно проаналізовано становище педагогічних закладів вищої освіти в умовах горбачовської перебудови, визначено їх місце в

громадсько-політичному, культурно-освітньому і науковому житті Української РСР у цей період. Автор вивчив питання щодо впорядкування мережі педагогічних вишів України і вдосконалення їхньої структури; показав чисельність та динаміку змін, рівень підготовки, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів; проаналізував основні напрямки профорієнтаційної роботи вишів, показав її ефективність через встановлення кількісного і якісного складу вступників; охарактеризував навчальну і методичну роботу вишів, зміст і хід наукових досліджень викладачів і студентів; розкрив основні напрямки громадсько-політичної діяльності, показав роль викладачів і студентів у подоланні наслідків комуністичної ідеології, їх участь у роботі неформальних громадських організацій; окреслив основні напрямки діяльності органів студентського самоврядування у вишах; висвітлив навчально-матеріальну базу вишів республіки, рівень життя, побут та дозвілля учасників навчального процесу.

Ключові слова: Українська РСР, перебудова, вища освіта, педагогічні інститути, викладачі, студенти, навчання.

АННОТАЦІЯ

Кукуленко Я.И. Высшее педагогическое образование в Украинской ССР на завершающем этапе советской эпохи (1985–1991 гг.). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, 2019.

В диссертации комплексно и всесторонне проанализировано положение педагогических высших учебных заведений в условиях горбачевской перестройки, определено их место в общественно-политической, культурно-образовательной и научной жизни Украинской ССР в этот период. Автор изучил вопрос об упорядочении сети педагогических вузов Украины и совершенствовании их структуры; показал численность и динамику изменений, уровень подготовки, повышения квалификации научно-педагогических кадров; проанализировал основные направления профориентационной работы вузов, показал ее эффективность путем установления количественного и качественного состава поступающих; охарактеризовал учебную и методическую работу вузов, содержание и ход научных исследований преподавателей и студентов; раскрыл основные направления общественно-политической деятельности, показал роль преподавателей и студентов в преодолении последствий коммунистической идеологии, их участие в работе неформальных общественных организаций; обозначил основные направления деятельности органов студенческого самоуправления в вузах; осветил учебно-материальную базу вузов республики, уровень жизни, быт и досуг участников учебного процесса.

Ключевые слова: Украинская ССР, перестройка, высшее образование, педагогические институты, преподаватели, студенты, обучение.

SUMMARY

Kukulenko Y. I. Higher Pedagogical Education in Ukrainian SSR at the Final Stage of the Soviet Era (1985–1991). – Qualifying scientific work on the documents of the record.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the specialty – history of Ukraine. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2019.

The dissertation analyzes the situation of pedagogical institutions of higher education in the conditions of Horbachov's reconstruction in a comprehensive manner, their place in social, political, cultural, educational and scientific life of Ukrainian SSR during this period is determined.

The paper deals with the organization of the network of pedagogical higher educational establishments of Ukraine, discusses the issue of consolidation of higher education institutions, their status change or renaming. Structural internal changes in pedagogical institutions are observed. The author showed positive changes in the quantitative composition of the teaching staff, which, in her opinion, was caused by the increase in the admission of students to the education, rejuvenation of the teaching staff etc. At the same time, due to the increase in the number of teachers, the quality level began to decline, whereby the percentage of teachers with academic degrees decreased. Attention is drawn to the increase of plans for admission to higher education institutions. In the universities there is a clear system of vocational guidance for attracting capable young people to the education, which showed inclinations for pedagogical activity. The PhD student described various forms of preparation of entrants.

It was found out that the priority was a clear organization of the educational process. The curricula have changed several times, fundamentally new social science courses and new forms of the organization of the educational process have been introduced. Pedagogical institutes have begun to pay more attention to the modern school. The research and experimental work of teachers and students is analyzed. In particular, it concerns the development of complex research topics, foreign economic activity of universities, production of scientific papers, training of doctors and candidates of sciences, holding scientific conferences.

Changes in the content of educational work of pedagogical higher education institutions have been observed. The study highlights the work of party and komsomol centers, political clubs, and centers of non-communist political forces. There are various directions of democratization of universities' public life (reports and attestation of rectors, expansion in the sphere of use of the Ukrainian language, student self-governemnt, etc.). Students were involved in various forms of ideological work, a great deal of attention was paid to aesthetic education and mass sports work. The dissertation gives an assessment of the material base of the institutes. The issue of proving students with study materials and living space was ambiguous. In the pedagogical institutes they tried to solve the problem of providing housing to teachers. Providing young people with state scholarships, food, organizing their rehabilitation and recreation of students is analyzed.

Key words: Ukrainian SSR, reconstruction, higher education, pedagogical institutes, teachers, students, studying.